

VIII. БОТОКУДИ

В февралі і марті 1880 року під сим заголовком написав я був невеличку сатиричну поемку, в котрій під назвою ботокудів осміяв звісну часть нашої галицько-руської інтелігенції і деякі моменти з її історії від 1848 року. За радою М. Драгоманова, я не друкував її досі. Прочитавши тепер рукопись, я побачив, що друкувати сю поемку в цілості не стоїть, хоч деякі її уступи і досі не стратили інтересу. Не хотячи перероблювати цілості в дусі теперішніх моїх поглядів політичних і артистичних, я зважився подати тут тільки деякі шматочки моєї поеми, зліплюючи їх уодно коротенькими прозовими переповідками того, що пропущено. Поема починаєсь апострофою до музи:

Музо, мученице бідна,
Не від вчора, не віднині
В повитуху зелепугів
Здеградована з богині!

Кождий зве тя з того часу,
Як Гомер ще довгобразий
Запросив тя скандувати
Гексаметри для гімназій.

Гей, се давня-давня штука,
Ще тоді дівчам була ти,—
Та як з рук до рук пішла,
Стало чорт зна що з дівчати.

І багато ти, небого,
Ой, багато нагрішила
І недородків ти много
На сей світ понаводила.

Днесь в кого лиш є пустая
Голова, а повне пузо,
І лїнівї руки, зараз
Кличе к тобі: «Музо! Музо!»

І через таких-то ти
Віру стратила, небого,—
Дехто нині вже за тебе
І гроша не дасть дурного.

Жаль мені тебе, та що ж —
Старість, бач, не радість! Лихо
Молодитися старому,
Ліпше вже сидіти тихо.

А як ні, то не до співу,
Не до любощів, причудів,
Не до вигадок би братись,
А до серйозних трудів.

Далі йде коротка характеристика краю ботокудів;
з погляду сих остатніх:

В краї тім живуть прикупі
Всумішку троякі люди:
Неприятні елементи,
Бидло й праві ботокуди.

Під «неприятними елементами» розуміються поляки,
котрих характеристика кінчиться словами:

Діл їх якомь не видати,
Лиш страшній чути вісти,
Що всіх правих ботокудів
Вони раді б в каші з'їсти.

Бидло — що сказать про нього?
З масті сіре, їсть невпинно
(Як є що), спить, робить, родить,
Ну, і богу душу винно.

Але третій люд — герої,
Просвічені, грубо вчені;
Не живляться лободою,
А щодень їдять печені.

Ботокуди → то підпори,
То стовпи порядку й віри:
Лáтають усім сумління,
А в сорочці роблять діри.

Ботокуди — то борці:
Б'ються сміло, мов Горації,
О посади, ад'юнктури,
О стипендії та дотації.

Ботокуди — ціцерони,
Ботокуди — то артисти;
Як говорять — то з амвони,
Як співають — акафисти.

Ботокуди — лікарі!
На нервовую дразливість
Бидла мають ліки: піст
І святу стремезливість.

Ботокуди — педагоги:
Щоб у бидла відібрати
Всю охоту до науки —
Требника дають читати.

Ботокуди — мудрі люди!
Що там ваші європейські
Ліберали, націонали —
Кращі в нас свої, рутенські!

Не хвалися ж ти, Європо!
Шкода твоїх праць і трудів!
Що там маєш, те і маєш,
Та не маєш ботокудів.

Другий розділ оповідає про початок ботокудів. Стан краю перед 1848 роком характеризується цими словами:

Кажуть люди: «Спочатку
Світ тонує у тьмі кромішній;
Звѣрху уносивсь канчук,
Внизу гнулись душі грішні.

Грішні душі, просте бидло
Гнуло в праці карк свавільний,
А канчук гуляв свобідно,
Лад піддержував суспільний.

І тиша була. Міг кожний
Преприємно проживати,
Хто при свисті канчука
Мав охоту танцювати».

Надійшов 1848 рік, «дивний гедзень на народи», бидло розгулялося, канчук пропав, а в Галичині урядник Встидіон, по словам неприязних елементів, натворив ботокудів.

«Ну, та, звісно, Встидіон
Не був бог, то й ті особи,
Що він натворив, не мали
Й крихти людської подоби.

Руки в них лиш к собі горнуть,
Рот кричить лишень, чоло
З міді й юхту, ані мізку,
Ані серця не було».

Против такої клевети протестують праві ботокуди гаряче.

«Брешете, щоб Встидіон
Не на людську подобу
Сотворив нас і за те
Гріх тяжкий поніс до гробу.

Не якийсь там Встидіон
Сотворив нас, мов нелюдство,
А сам пан біг сотворив
Нас і наше ботокудство.

І з-поміж усіх народів
На землі лиш ми єдині
Так, як вийшли з рук господніх,
Так лишилися й донині.

Так, донині ми лишились
З серцем, з розумом дитини,
Наче вчора духом своїм
Оживив нас бог із глини.

І та глина — ми то чуем —
В нашій ще лежить істоті,
Вічно нас манить і тягне
В ріднім бабраться болоті».

Коротко розказано далі важніші факти від р. 1848: зав'язання «Ботокудської ради» і заснування «Голодного дому». Докладніше описано малозвісний епізод з гербом сеї інституції.

Славна «Ботокудська рада»
Аж спотіла вся в утомі,
Три дні радивши, який би
Герб дати на «Голоднім домі».

Три дні радять — годі врадять!
Вже четверта днина чеше,
І урадили такий герб:
Злотий пес на сонце бреше.

Рік робили того пса,
Рік несли, а рік ставляли.
«Стій же тут на нашу славу
І бреш!» — вони сказали.

І стоїть той лютий пес
На «Голоднім домі» й досі,
Став на ковбицю ногами
І до сонця морду зносить.

І сидить в «Голоднім домі»
Ботокудська рада й досі,
Против мрій, думок, теорій
Сміло голос свій підносить.

Але тихо ясным небом
Сонце радісно пливе —
В ботокудським тихім краї
Плем'я родиться нове,

Плем'я люте і безбожне,
Що смієсь з отих героїв,
Із стовпів тих ботокудських
І з покори їх старої.

Але біс їм, тим новим!
Не вони нас тут обходять,
А ті древні ботокуди,
Що діла великі плодять.

Бо, чень, кождий догадаєсь,
Що на псі вони не стали,
Але далі в світ широко
Ботокудство прославляли.

Правда, пес той золочений,
Що на дах аж виліз сміло,
Безперечно й неохбно,
Був найвищеє їх діло.

Вище вже не йшли вони,
Та зате в недовгій хвили
Вшир і вдовж усю країну,
Наче морські хвилі, вкрили.

Про широку ту діяльність,
Що лилась, мов ріки з моря,
Ось яке в той час писала
Славна «Ботокудська зоря»:

«Слава богу, час минає!
Не то диво, що минає,
А то, що, збудившись раз,
Наш народ вже не дрімає.

Не дрімає і не спить,
А кріпиться і ликує,
Славить бога і монарха,
З ворохобників кепкує.

Бог нам дав життя й здоров'я,
Цар — руїни з академії,
Ще якби нам хто дав грошей,
То були би ми в Едемі.

Ми дояльні! Ми за волю
Шабельками не махали —
Що дали, ми брали смирно,
Ще й у ручку цілували.

Ми тверді, бо, мов скала,
Стоїмо на віри ґрунті.
В вірі вся будучність наша,
А не в вільнодумнім бунті.

Ми й учені! Ще дяки
Нас псалтир читати вчили;
З книг святих вся мудрість наша,
А плювають нам на машини.

Ми великі! Сян, і Буг,
І Дністер наш безконечний —
Се границі наші! Тут
Ботокудський край сердечний.

Для своєї вітчини
Ми дамо без тіла душу,
Ми в огонь підем за неї,
В воду, найрадше — на сушу.

Таж вона багата й щедра,
Не залишить нас піколи,
Ми не лишимо її,
Аж доробимось поволи.

Доки молоком і медом
Ти пливеш, наш рідний краю,
Доки весело, в достатку
Череди твої гуляють —

Доти й ми усе при тобі,
Невідступні патріоти,
Аж дійдемо — ми до панства,
Ти — до голої голоти».

Обкладинка збірки поезій І. Франка «З вершин і низин»

Слідуючий розділ поеми описує найважливіше діло ботокудів — славу битву за азбуку.

О преславні ботокуди,
Де ж я гідних слів найду,
Щоб як слід ізвеличати
Вашу першу боротьбу!

Ні давніше, ні пізніш ви
Не робили тільки гуку,
Як тоді, коли велася
Славна битва за азбуку.

Неприятні елементи,
Люд підступний і завзятий,
Ваші найлюбіші букви
Ъ[Йор], ы[йори] вам хтіли взяти.

Ба, не лиш ъ[йор], ы[йори], ъ[ять] —
Всю кирилицю забрати
Хтіли, а зате накинуть
Альфабет латинський клятий.

Ще вдатку величались:
«Ми не вороги вам, де там!
Ми лиш просвітити раді
Вас латинським альфабетом.

Таж слова всі ботокудські
Альфабетом мож писати,
А тоді писання ваші
Буде світ увесь читати».

Але ви, герої добрі,
Не дали сим піддуритись,
Бо вам преці йшло о те,
Щоб від всього світу скритись.

«В йорах, ятях, — ви сказали, —
Тут вся ваша вартість людська,
Вся будучність, сила, слава,
Вся надія ботокудська!»

І ви сміло піднялися,
Щоб за них до бою стать,
І щосили закричали:
«Згинем за йори та ять!»

Ви три дні й чотири ночі
Ненастанно так кричали,
Тим часом підпори ваші
Три брошури написали.

В них показано доочне,
Що вся мудрість, всі науки
Всюди і у всіх народів
Почалися від азбуки,

Що затим народ усякий
Над всі скарби сього світу
Найвище цінить азбуку,
Бо азбука — то освіта.

Та не тим так ботокудам
Їх азбука дуже мила,
Але тим ще, що походить
Прямо від отця Кирила.

Правда, що святий Кирило
Ботокудом не родився,
В Ботокудії не був
І для неї не трудився.

Та його азбуки ми
Не повинні відчужитись,
Раз тому, що він святий,
Міг би в небі прогнівитись,

А по-друге, що вона
Тисяч літ уже триває
І прекрасно від римлян
Та жидів нас віддаляє.

А по-третє, що тоді,
Як її зробив Кирило,
Нею всі слова слов'янські
Мож було писать, аж мило.

«Ба, що більш, азбука — верх
Всеї мудрості й науки:
Вся наука й мудрість наша
Не йде далі від азбуки.

Хай вам ваші академії
І гімназії, і школи
Промислові — лиш азбуки
Нам не рушайте ніколи.

Так, не рушайте азбуки
Нам, кирилиці святої!
Ми за ню й на смерть готові,
Ми, азбучнії герої!

А латинських альфаветів
Ми не хочемо і знати,
Злі вони для нас, бо ми
Їх не вміємо читати».

Так твердої сили волі
Вороги злякались куці
І лишили ботокудів
При їх мудрості й азбуці.

Знаменитій обрядовій боротьбі посвячені три розділи
поеми, з котрих тут наводжу тільки дещо.

Найсвятіше в чоловіка —
Сли він ботокуда хвацький —
Крім азбуки, є святий
Обряд греко-уніатський.

Та-бо ж обряд се хороший!
[В нім зійшлись, як во дні оні
В Римі всі боги, з всіх вір
Щонайкращі церемонії.]

І таке його багатство,
І краса його така,
Що ніхто його докладно
В повній цілості не знає.

Чи клякати, чи стояти,
Чи раз, два, чи три дзвонити,
Чи «мир православний», чи
«Правовірний» говорити,

Як вітварі будувати,
Як ікони малювати,
Чи попам лице голити,
Чи їм бороди держати,—

Все те вкрите тьмою спорів
Ритуально-догматичних,
Все те тягне до таборів
Папських або схизматичних.

Неприятні елементи при допомозі звісної польської
інтриги роздувають ці спори для ослаблення ботокудів.
Ті спіймалися на сю принаду,

Мов на знак: одні в церквах
Всі дзвінки покасували,
Другі знов позаводили
Ще й органи та цимбали.

Почалися спори — зразу глухі, далі по газетах.

А вкінці ревули крики,
Сварки, лайки, що аж страх —
По соборчиках, касинах,
По пиварнях і шинках.

Роздалася давня пісня:
«Зрада! Шизма! Гей же! Гала!»
Декуди одверта навіть
Революція настала.

Як характерний епізод тої боротьби введена історія
о[тця] Нещасного Филимона.

У турецьким здиханаті
В горах, борах з всіх сторон
Жив преславний ботокуда,
Звавсь Нещасний Филимон,

Муж великий во язиці.
(Ботокуди всі великі,
Кождий в чім-будь). От заким ще
Почались за обряд крики,

Филимон зібрав до себе
Із цілого здиханату
Ботокудів. Як зійшлися,
Він казав заперти хату,

Заслонити вікна й так
До згромаджених промовив:
«Ботокуди, стережіться,
Бо чорт лапку нам зготовив!

Слухайте, яку покусу
Наводив сам бог на мене!
Слухайте й огнем надії
Серце розпаліть студене.

В третій день святого посту
Ліг я, трошки утруджений,
І такий мені нараз
Сон приснився божественний.

Десь немов входжу я в церкву,
Придивляюсь — що за диво!
Не свої якісь ікони,
Та й стоїть вся церква криво.

Ба гляджу, іде священник,
Причякнув і щось потихо
Шепче і лиш раз хреститься...
«Ов! — гадаю. — Що за лихо!»

Слухаю: органи грають,
Хлопці десь дзвінками дзвонять,
Люди раз в раз то клякають,
То встають... Гадаю: «Он як!

Певно, я в костьолі!..» Ні!
Придивляюсь: край престола
На іксах тут святий
Михаїл, а там Микола.

Я задеревів. Аж чую:
Роздається голос з неба:
«Най такий ваш обряд буде!»
«Ні, такого пам не треба,

Господи!» — відмовив я.
«Чом, хіба ж вам сей поганий?» —
Знов питає голос з неба,
І гудуть при тім органи.

«Не кажú,— відмовив я,—
Щоб поганий, сохрaнь боже,
Та сумління ботокудське
Зжитись з ним ніяк не може».

«А як я вам сам наkáжу,
Зробите по моїм слові?» —
«Господи, ми й против тебе
За свій обряд стать готові!»

Отоді просяла церков
Світом веліім без міри,
І пронісся голос: «Радуйсь,
Мужу кам'яної віри!

Так твердого обрядовства,
Як в тім смирнім ботокуді,
Не було ні в Авраамі,
Ані в Якові, ні в Юді.

Тож за тебе й через тебе
Весь той рід благословлю я.
Стійте вічно при однім
І співайте алілуя!

В вашім краї най вовік
Релігійних війн не буде!
Не за віру, лиш за обряд
Ботокудські бийтесь люди!

І вовіки твердо стійте,
Хоч би як враги вас тисли,
Не за зміст, а лиш за форму,
За слова, а не за мисли.

Мов апостолам, даю вам
Дар пречудний і великий
Говорити всуміш всіми
Іностраними язики».

Ледве втих небесний голос —
Все довкола відмінилось:
З храму щезло все латинство,
Православне все зробилось.

Всі ікони візантійські,
З сонцем, місяцем, зіздами,
Попри мене йдуть ереї
З отакими бородами.

Всі по три разі хрестяться
І поклопи покладають,
А трираменні хрести,
Де поглянь, усюди сяють.

І сліду нема органів,
Лиш дяків зо сто нараз
Прогриміло алілуя
І тропар на п'ятий глас».

Із цього сну Нещасний Филімон пророкує будучі напади на обряд, зачіпає ботокудів до твердості і сам запускає довгу бороду, о котру опісля закипає довга і уперта боротьба. Та даремно власті духовні і світські назирають з різних боків на Нещасного Филімона — він не піддався.

І та борода його
Історичною зробилась,
Ботокудія на неї
З гордощами вся дивилась.

Навіть чув я, що зложились
Ботокуди околичні,
Щоб по смерті Филімона
Заховать навіки-вічні

Бороду його. Є думка,
Щоб, немов святії мощі,
Дать її в «Голодний дім»
І поставити на дощі

У фляшчині хрусталевій,
Намочену в оковиті.
А над нею написати
Ті слова, зо срібла литі:

«Тутки спочиває з богом
Ботокудії прикраса —
Борода, що, наче пра́пор,
В лютім бої нам здалася.

Сила сильних, ум розумних
Не могли дійти до того,
Щоб сю бороду звернути
З раз повзятої дороги.

Той, що виплекав її,
Побідив у лютім бою,
Та не силою, умом,
А отсею бородою.

Весь свій вік на бороді
Онправсь той ботокуда —
Ні давніше, ні пізніше
Не було такого чуда.

Тож зітхніть і тямте час той
Ви, потомки молоді,
Як все ботокудство висіло
На ось тій тут бороді!»

Дальший розділ посвячений боротьбі за календар, в котрій також побідило ботокудство. В тих побідах розвинулись і зложились його ідеали, ілюстровані в поемі при допомозі ось якої параболи:

Уявіть собі: весь світ —
Величезний книш плескатий,
Зверху сонце — як цибуля,
Місяць — як чеснок лукатий.

Звізди — мак, котрим весь книш
Поприсипуваний згуста,
А внутрі його лежить
Всяке благо, мов капуста.

Всередині є земля,
Мов варена бараболя,
Нею ж по господній волі
Ботокудська править воля.

На землі такий порядок:
У долині бидло сіре
Робить, мре, хреститься й твердо
Все держиться предків віри.

Понад ним війти, жандарми,
Поліцейські своїм трудом
Лад піддержують суспільний,
Шлях рівняють ботокудам.

Наверху ж в о н и всі стали
У великій церкві враз
І по всіх безбожних правлять
Соборовий парастас.

В труні перед аналоєм
Разом складені розличні
«Ізми» неблагоподобні
І всі мрії еретичні.

А у стіп хреста на віку
Цвяхами прибиті вряд
Черепи Прудона, Штрауса,
Маркса й Дарвіна стоять.

Се той ідеал, котрий
Всі правдиві ботокуди
Серед сварів всіх і боїв
Невідступно носять в груді.

Розохочені побідами, вони пускаються пропагувати сей свій ідеал в сусідніх краях, а поперед усього в Холмщині, та тут пропадають. Також проби навести прочу Європу на сей ідеал не повелися, з чого в поемі виведено ось яку мораль:

Добре рибам у воді,
Але кепсько їм в окропі;
Добре ботокудам дома,
Та загибсль їм в Європі.

За одною невдачею йдуть другі. З Холмщини знаходять холмаки і забирають ботокудам чимало масних посад. В головній ботокудській газеті наступає також зміна: уступає первісний редактор, а його місце займає новий, про котрого сказано:

Муж той, хоч великий ростом,
Не дістав за дотеп премії,
І свою всю мудрість виніс
З угнівської академії.

Ставши шефом у «Ослові»,
Зараз він завів засаду:
Не читать його ніколи
Ані спереду, ні ззаду.

Отака надмірна скромність
Здивувала вже й самих
Ботокудів, і ходили
Дивні вісті поміж них.

Не один питав: «Чи правда,
Що новий редактор, де
Треба підписатись, тільки
Знак св[ятий] хреста кладе?»

Другі говорили: «Де там!
Се правдивий геній в нас!
Все, що тільки він уміє,
Він назчився «в адін час».

Інші мовили: «Він хитрий,
Лиш прикидуєсь дурним,
Та колись як проговорить,
То всі шезнуть перед ним».

Отак міркували ботокуди, не знаючи, що новому редакторові суджено було раз за свій вік зробити чудо, а більш нічого. Він проглаголав до ботокудів ось якими словами:

«Всечеснійші, премудрійші,
Любезнійші ботокуди!
Дух святий, що всюди є,
Най і в ваших серцях буде!

Наша слава не загине,
Не загасне наша зоря,
Наші діла всі запише
В своїх примітках історія.

Каже приповідка: «Кождий
О свою най дбає хату»;
Тож з вас кождий най спішиться
Заплатить пренумерату.

Дикими звірами люди
Без релігії стать готові;
Тож статті з «Москвитянина»
Я друкую вам в «Ослові».

Неприятні елементи
Нанесли нам шкоди много,
Та в письменстві нашім видно
Новий зворот до старого.

Знавці кажуть, що явиться
Геній в нашій літературі,—
Та-бо й зародів багато
Гарних в нашій є натурі.

І в політиці на нашу
Користь появляєсь зворот,
Та про се сотрудник мій
Іншим разом поговорить.

Тільки вражі елементи
В своїй злості безграничній
Напосілися і нам
Творять пакості розличні.

Не говорю вже о тім,
Що забрали нам всі школи,
Але жаден з них мені
Не поклониться ніколи.

Але чистий ще наш обряд
І наш бог не спить сю днину,
Він трираменним хрестом
Всіх змолотить їх на трину».

Слова ті справили чудо: весь народ ботокудський
заснув відразу сном блаженних.

Різні сни бувають. Є
Сон невинної дитини:
Так сплять старці ботокудські,
Раду радивши за днини.

Інший знов є сон голодний,
Де в лщі терпіння видно:
Сном таким, як кажуть, спить
В Ботокудії тільки бидло.

Інший знов розкішний є
Сон здорової телиці:
Сном таким, як звісно, сплять
Ботокудські красавиці.

Інший сон злодійський, спить ним
Ботокуда, й на нім шкура
Вся трясесь, як в нього в хаті
Є часом «така брошура».

Але кождий зрозуміє,
Що зовсім інакший буде
Сон, як весь народ засне,
Ще й такий, як ботокуди.

То вже буде сон медведя,
Що у гаврі зазимує:
Хай шумить, гримить і віє,
Він не бачить і не чує.

Отаким зимівим сном
Ботокуди всі заснули,
Та й то разом, скоро тільки
Маледикта мову вчули.

Що там час несе з собою,
Відки вітер в світі віє,
Як іде наука, думка —
Іх се ні студить, ні гріє.

Все те, мов пусті вітри,
Понад ботокудським краєм
Прошумить і пролетить,
Наче хмара понад гаєм.

Довго здавлювана правда
Просипаєсь в серцях людських,
Тільки тихо, темно, сонно
В сонних серцях ботокудських.

За добро, за правду лється
Кров широкою рікою,
Та се й крихти не бентежить
Ботокудського спокою.

Повстає кругом по світі
Плем'я сміле, войовниче,
Що для люду права, хліба,
Волі і освіти кличе.

Тільки в ботокудським краї
Не чувати бою, стуку,
Тільки храп; часом лиш сонним
Сниться битва за азбуку.

Понад сонним краєм сонце
Пробігає неохітно,
Радо б перескочить, щоб там
Ніч стояла безрозсвітно.

Спіль, борителі, герої!
Най вам буде сон спокійний!
Сніть про обрядові бої,
Про свої азбучні війни!

Сніть, нехай вам дійсність люта
Супокою не тривожить,
Най вам сон нову славу
І пановання ворожить!

Най ніколи вам не сниться
Хлоп обдертий і голодний,
Най ніколи не щемить
В серці вашім плач народний!

Спіть, моральності підпори:
Світ так красний і багатий!..
З чистим серцем у перині
Так солóдко, любо спати.

Спіть, покіль зима лютує —
До весни ще довго ждати...
Змеркни, сонце! Стихни, світе!
Щоб нам тихо-тихо спати!

1880